

Дубяга Андрій Павловичаспірант,
Донецький національний університет ім. В. Стуса
(Вінниця, Україна)**Dubyaha Andriy**Vasyl' Stus Donetsk National University
(Vinnytsia, Ukraine)**ОСОБЛИВОСТІ ЕКСПОНУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ОЗБРОЄННЯ БРОНЗОВОЇ ДОБИ****FEATURES OF THE EXPOSITION OF WEAPON ELEMENTS OF THE BRONZE AGE****Анотація**

У роботі здійснюється спроба розглянути особливості інформаційного супроводу предметів озброєння, що експонуються у музеях. Наголошується на необхідності підвищення об'єктивності й інформативності зазначеної категорії знахідок шляхом глибшого аналізу комплексів, із яких походять знахідки, робиться акцент на врахуванні можливих сфер застосування знахідок. Також пропонується розглядати й експонувати предмети озброєння з огляду на чинну класифікацію археологічної зброї.

Ключові слова: бронзова доба, зброя, військова справа, сагайдачні набори, булава, ніж, спис.

Summary

This work is an attempt to consider the features of the information support of the exhibited items of arms. It is emphasized on the need to increase the objectivity and informativeness of this category of findings through deeper analysis of the complexes of findings. Emphasis is also put on the consideration of possible spheres of use of the findings. Besides, it is proposed to examine and exhibit arms on the basis of the archaeological classification of weapons.

Key words: Bronze Age, weapon, military affair, swag kits, mace, knife, spear.

Яскравість та інформативність експозиції музею залежить від його експонатів. Зважаючи на те, що відвідувачі музею, як правило, не є фахівцями з археології чи історії, образ минулого складається саме завдяки візуальному сприйняттю експоната та супровідної інформації про сферу побутування предметів.

Слід зазначити, що тема особливостей і окремих аспектів експонування предметів озброєння є недостатньо дослідженою і висвітлюється лише на рівні підручників із музеєзнавства і публікацій на сайтах музейних установ. Під час експонування предметів озброєння бронзової доби важливим є використання результатів археологічних досліджень, які дають змогу аналізувати контекстуальні особливості знахідок.

Перш за все, це – праці С. Н. Братченка, який на основі аналізу великого масиву археологічних матеріалів здійснює комплексний аналіз знахідок предметів озброєння доби бронзи (списи, булави, сокири, ножі, сагайдачні набори) і вводить до наукового обігу статистичні відомості щодо них.

Значний внесок у дослідження семіотичної ролі булав зробили дослідники Н. В. Бабкова та С. І. Берестнев. Зокрема Н. В. Бабкова на основі ретроспективного аналізу наголошує на розумінні булав як символів влади. С. І. Берестнев, ввів у науковий обіг критерії відокремлення зброї від символічних знахідок. Ці критерії гуртуються саме на метричних характеристиках знахідок. Важливою для висвітлення цієї проблеми є узагальнювальна праця В. І. Клочка, який здійснив систематизацію й огляд військової справи в Україні доби бронзи та праісторичного етапу. Основою для побудови експозицій предметів озброєння можуть стати і теоретичні доробки – категоріальний аналіз зброї С. Венцла.

Метою дослідження є розгляд основних підходів до розуміння призначення предметів озброєння, створення практичних рекомендацій із експонування зазначеної категорії музейних предметів для підвищення їхньої інформативності.

Експонування археологічних знахідок завжди викликає низку дискусій, спричинених тим, що при класифікуванні музейних предметів часто враховується лише один із чинників, наслідками чого може стати введення в оману відвідувачів музею та недостатнє розкриття інформативних можливостей експоната. Особливо це питання актуальне для праісторичного (дописемного) періоду розвитку людства, до якого, зокрема, належать ранні та середній етап доби бронзи на території України. Попри те, що деякі дослідники, зокрема С. Ж. Пустовалов, наголошують на існуванні знакової системи¹, доведеним цей факт наразі вважати

1 Пустовалов С. Ж. Знакова система населення інгульської катакомбної культури та проблема появи писемності у

не можна.

Говорячи про середньобронзову добу Надчорномор'я, слід згадати, що, оскільки для цього часу відсутні іконографічні джерела, інтерпретація предметів озброєння здійснюється на основі археологічних джерел, переважно поховань, оскільки, як зазначав С. Н. Братченко, поселення катакомбної культури вивчені недостатньо².

Це ускладнює інтерпретацію матеріалів під час їхнього експонування, оскільки саме ритуальний контекст та релігійні уявлення визначають сакральне навантаження поховального реманенту. Відтак, наявність виробничого інструментарію не завжди походить із захоронення ремісника, а зброї – воїна. Деякі знахідки можуть бути предметами-маркерами соціального статусу³.

Серед предметів озброєння скотарського населення середньобронзової доби зустрічаються сагайдачні набори, ножі, сокири, булави, вістря списів тощо⁴. Для правильної атрибуції цих предметів необхідно звернути увагу на доробок теоретика військової справи в історичній ретроспективі С. Венцла, який розробив систему класифікації знахідок щодо їх належності до військової справи. Зокрема дослідник наголошує, що слід розрізняти:

- спеціалізовану зброю, яку необхідно трактувати, як озброєння;
- неспеціалізовану зброю, яку могли використовувати як для військових дій, так і в господарстві; зараховувати її до елементів озброєння можна з урахуванням аналізу всього комплексу знахідок та обставин їхнього виявлення;
- випадкову зброю – це предмети, які люди могли використовувати, як зброю, але вони не є такими за своєю суттю⁵.

Аналіз знахідок предметів військового спорядження носіїв катакомбної культури (2 700–2 000 рр. до н. е.) свідчить, що спеціалізована зброя у них досі не виявлена, а більшість знахідок можуть бути зараховані до неспеціалізованої. Цей аспект слід враховувати під час створення експозиції.

Проаналізуємо окремі категорії знахідок. Сагайдачні набори представлено вістрями стріл, рідше – рештками луків (що, як правило, мають вигляд випростаних палиць поганої збереженості), ще рідше – залишками сагайдаків. Оскільки матеріал для виготовлення луків і сагайдаків є недовговічним, під час експонування доречно використовувати репродукції та муляжі. Супровідні підписи (етикетаж, анотації) до цих знахідок мають зазначати, що сагайдачні набори могли використовувати також і для полювання, хоча наявність поховань із ознаками поранень стрілами⁶ дає можливість інтерпретувати їх як зброю. Отже, експонувати сагайдачні набори чи їхні окремі елементи як вид озброєння можна лише тоді, якщо вони походять із поховальних комплексів із чіткими ознаками військової приналежності.

Бронзові ножі означеного періоду походять переважно з катакомбних поховань басейну Дону. Згідно з класифікацією С. Н. Братченка, вони поділяються на три типи: 1-й та 2-й – привільненський та листовидні⁷. Хоча ножі можна вважати поширеною знахідкою, питання застосування цього елемента поховального реманенту є дискусійним: ніж могли використовувати як військову або мисливську зброю і як знаряддя праці. На думку С. Н. Братченка, класифікація предметів утилітарного ужитку складна, бо їхня форма та розмір можуть змінюватися внаслідок використання предмету⁸. Оскільки питання інтерпретації ножів лишається відкритим, під час експонування ці предмети доцільно супроводжувати інформацією про різні сфери їх застосування.

Також це стосується і використання кам'яних та бронзових сокир, які могли бути господарським знаряддям, зброєю або поєднувати обидві функції. Наявність поховань зі слідами на людських рештках поранень сокирами свідчить про використання останніх як зброю. Отримати свідчення використання сокир у господарстві можна за допомогою трасологічного аналізу, проте нині немає інформації про подібні дослідження.

На особливу увагу заслуговують булави, призначення яких також дискусійне. Зокрема, дослідники вважають їх не предметами озброєння, а інсигніями влади, зважаючи на метричні характеристики булав, діаметр наверхників яких коливається у межах 4–6 см. С. Н. Братченко пояснює невеликі розміри булав тим,

північному Причорномор'ї // Наукові записки НА УКМА. Теорія та історія культури. – № 18. – С. 38.

2 Братченко С. Н. Левенцовская крепость. Памятник культуры бронзового века // Матеріали та дослідження з археології Східної України. – Луганськ, 2006. – С. 233.

3 Дубяга А. П. Поховання катакомбної спільноти з булавами // Збірка матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. 14–15 травня 2015 р. – Житомир-Винниця, 2015. – С. 63.

4 Дубяга А. П. Військова справа у скотарів середньобронзового віку Північного Причорномор'я: історіографічний аспект // Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету. – № 8. – 2016. – С. 31.

5 Vencel S. War and Warfare in Archaeology // Journal of Anthropological Archaeology. V. 3. # 2. 1984. p. 127.

6 Клочко В. І. Озброєння та військова справа давнього населення України (5 000–900 рр. до Р. Х.). – К., 1996. – С. 71.

7 Братченко С. Н. Нижнее Подонье в эпоху бронзы (Периодизация и хронология памятников). – К., 1976. – С. 49–50.

8 Там само. – С. 51.

що вони є “не летальною” зброєю, проте не відкидає розуміння їх як інсигній влади чи парадної зброї⁹.

Щодо цього слід згадати С. І. Берестнева, який наголошує: “Якщо предмет не має виразного практичного значення або через свою структуру не може використовуватись у якості останнього, він має суто символічний характер.”¹⁰ Відсутність свідчень використання булав як зброї, їхні морфометричні характеристики та рідкісність їх виявлення, вочевидь, свідчать на користь того, що ця категорія знахідок була символом влади¹¹. Як владний атрибут тлумачить булаву і Н. В. Бабкова: “У випадку виявлення булави у похованні дитини, це символізує смерть (загибель) спадкоємця влади – сина очільника певної громади.”¹² Авторка доходить висновку, що булава символізувала військову владу. Отже, булави доцільно експонувати як символи влади, не відкидаючи можливість їх використання як зброї.

Таким чином, за доби середньої бронзи серед поховального реманенту зустрічаються зразки неспецифічної зброї, які слід експонувати у супроводі вичерпної інформації про особливості й можливості їхнього використання. Такий підхід дасть змогу збільшити інформативність експонатів, а також дасть можливість відвідувачам самостійно робити висновки про рівень розвитку соціального організму зазначеного періоду взагалі та військової справи зокрема.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Бабкова, Н. В.* Булава та пернач у дослов'янський період історії України / Н. В. Бабкова // Вісник ХДАК. – 2009. – № 27. – С. 4–11.

2. *Берестнев С. И.* Об “инсигниях власти” эпохи палеометала / С. И. Берестнев // Проблемы історії та археології України: Матеріали VIII Міжнародної наукової конференції (Харків, 9–10 листопада 2012 р.). – Харків: НТМТ, 2012. – 100 с.

3. *Братченко С. Н.* Левенцовская крепость. Памятник культуры бронзового века / С. Н. Братченко // Матеріали та дослідження з археології Східної України: зб. наук. праць. – Луганськ: СХУ ім. В. Даля, 2006. – С. 32–305.

4. *Братченко С. Н.* Нижнее Подонье в эпоху бронзы (Периодизация и хронология памятников): монография / С. Н. Братченко. – Київ: Наукова думка, 1976. – 252 с.

5. *Дубяга А. П.* Військова справа у скотарів середньобронзового віку Північного Причорномор'я: історіографічний аспект / А. П. Дубяга // Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету. – № 8. – 2016. – С. 31–35.

6. *Дубяга А. П.* Поховання катакомбної спільноти з булавами / А. П. Дубяга. // Збірка матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. 14–15 травня 2015 р. – Житомир-Винниця, 2015. – С. 63–64.

7. *Клочко В. І.* Озброєння та військова справа давнього населення України (5000–900 рр. до Р. Х.) / В. І. Клочко – Київ: АртЕк, 1996. – 337 с.

8. *Пустовалов С. Ж.* Знакова система населення інгульської катакомбної культури та проблема появи писемності у північному Причорномор'ї / С. Ж. Пустовалов // Наукові записки НаУКМА. Теорія та історія культури. – Київ: КМ “Academia”, 2000. – № 18. – С. 19–40.

9. *Vencl S.* War and Warfare in Archaeology // Journal of Anthropological Archaeology / S. Vencl. V. 3. # 2. 1984. Pp. 116–132.

REFERENCES

1. *Babkova. N. V.* Bulava ta pernach u doslov'yanskiy period istorii Ukraini / N. V. Babkova // Visnik KhDAK. – 2009. – № 27. – S. 4–11.

2. *Berestnev S. I.* Ob “insigniyakh vlasti” epokhi paleometala / S. I. Berestnev // Problemi istorii ta arkheologii Ukraini: Materiali VIII Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii (Kharkiv. 9–10 listopada 2012 r.). – Kharkiv: NTMT. 2012. – 100 s.

3. *Bratchenko S. N.* Leventsovskaya krepost. Pamyatnik kultury bronzovogo veka / S. N. Bratchenko // Materiali ta doslidzhennya z arkheologii Skhidnoi Ukraini: Zbirnik naukovikh prats. – Lugansk: SNU im. V. Dalya. 2006. – S. 32–305.

4. *Bratchenko S. N.* Nizhneye Podonye v epokhu bronzy (Periodizatsiya i khronologiya pamyatnikov): monografiya / S. N. Bratchenko. – K.: Naukova dumka. 1976. – 252 s.

5. *Dubyaga A. P.* Viyskova sprava u skotariv serednobronzovogo viku Pivnichnogo Prichornomor'ya: istoriografichniy aspekt / A. P. Dubyaga // Visnik studentskogo naukovogo tovaristva Donetskogo natsionalnogo

9 *Братченко С. Н.* Левенцовская крепость... – С. 290–291

10 *Берестнев С. И.* Об “инсигниях власти” эпохи палеометала // Проблемы історії та археології України: мат. VIII Міжнар. наук. конф. (Харків, 9–10 листопада 2012 р.). – Харків, 2012. – С. 12.

11 *Клочко В. І.* Озброєння та військова справа... – С. 64.

12 *Бабкова Н. В.* Булава та пернач у дослов'янський період історії України // Вісник ХДАК. – 2009. – № 27. – С. 5.

universitetu. – № 8. – 2016. – S. 31–35.

6. *Dubyaga A. P.* Pokhovannya katakombnoi spilnoti z bulavami // Zbirka materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktichnoi konferentsii z mizhnarodnoyu uchastyu. 14–15 travnya 2015. – Zhitomir-Vinnitsya. 2015. – S. 63–64.

7. *Klochko V. I.* Ozbroyennya ta viyskova sprava davnogo naselennya Ukraini (5000–900 rr. do R. Kh.) / V. I. Klochko – K.: ArtEk. 1996. – 337 s.

8. *Pustovalov S. Zh.* Znakova sistema naselennya ingulskoi katakombnoi kulturi ta problema poyavi pisemnosti u pivnichnomu Prichornomor'i / S. Zh. Pustovalov // Naukovi zapysky NaUKMA. Teoriia ta istoriia kultury. – Kyiv: KM "Academia", 2000. – № 18. – Pp. 19–40.

9. *Venc S.* War and Warfare in Archaeology // Journal of Anthropological Archaeology. V. 3. № 2. 1984.